

نقد نظریه تطبیقی نقوش «الیور واتسون»* (در انتساب ابداع لعاب زرین فام به مصر)

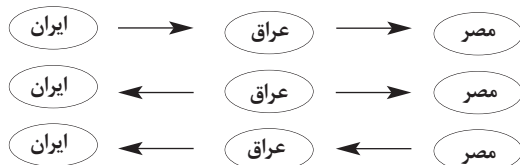
عباس اکبری**

چکیده: در طی چند دهه اخیر استدلال‌های مختلفی برای انتساب ابداع لعاب زرین فام به یکی از کشورهای ایران، مصر و عراق از سوی صاحب‌نظران حوزه سرامیک اسلامی بیان شده است. در حقیقت هرکدام از پژوهشگران کوشیده‌اند تا با یاری ادله خود کفه ترازو را به سمت یکی از این کشورها متمایل سازند. «الیور واتسون» یکی از همین صاحب‌نظران است که می‌کوشد تا با طرح مقایسه تطبیقی نقوش سفالینه‌های زرین فام ایرانی با مصری و تذکر تشابهات میان آن‌ها ثابت کند تولید زرین فام در ایران به سبب انتقال تجربه‌های سفالگران مصری به سفالگران ایرانی بوده است. مقاله پیش‌رو به بررسی این نظریه و بازنگری آن جهت روشن شدن میزان اعتبار آن برای ارجاعی است که سایر پژوهشگران به آن می‌نمایند.

واژگان کلیدی: الیور واتسون، زرین فام، ایران، مصر

مقدمه

زرین فام در سرزمین‌های اسلامی بیان شده است. کسانی چون آرتور لین^۱، آرتور اپهام پوپ^۲، جیمز ویلسن آلن^۳، ریچارد اتینگهاوزن^۴، ارنست جی گروبه^۵، الیور واتسون^۶ هر یک به گونه‌ای به این مسئله پرداخته‌اند. ماحصل مطالعات این پژوهشگران که بر پایه استدلال‌های متفاوتی است بسیار با هم مغایر می‌نماید. بعضی از آن‌ها بر این باورند ابداع این لعاب نخست در ایران صورت گرفت و سپس به سایر کشورها انتقال داده شده است. بعضی دیگر نیز کشور عراق را مبدأ آن می‌دانند. اما کسانی نیز معتقدند که باید کشور مصر را مولد این فن دانست. الگوی زیر بیان‌کننده تنوع عقاید مربوط به مبدأ ابداع و گسترش لعاب زرین فام است. لازم به ذکر است الیور واتسون که مقاله پیش‌رو به بازنگری نظر او در این خصوص می‌پردازد معتقد است باید کشور مصر را به عنوان مبدأ تولید این لعاب در جهان اسلام دانست.

الگوهای نظریه‌های انتساب ابداع زرین فام و ترویج آن.

تاریخ سفال و سرامیک جهان سرشار از فرم‌ها و نقوش مختلف هنری و همچنین شیوه‌های گوناگون فنی ساخت و تزئین است. در چنین گستره‌ای هنر اسلامی جلوه‌هایی منحصر به فرد از شاخصه‌های هنری و همچنین دستاوردهای فنی را به خود اختصاص داد. اهمیت بعضی از این وجوه هنری و فنی چنان است که سفال و سرامیک جهان بخش مهمی از سیر تکاملی خود را مدیون ابداعات هنرمندان سفالگر مسلمان است؛ نقاشی زیرلعابی، رولعابی (خصوصاً از نوع معروف به مینایی) ابداع لعاب زرین فام، ساخت بدنه‌های دوپوسته به همراه فرم‌ها و نقوش ویژه متنوع از جمله مواردی است که جایگاه ویژه‌ای را برای سفال و سرامیک اسلامی در ارزیابی تاریخ این هنر در جهان تعیین می‌کند. اما در میان این همه، ابداع لعاب زرین فام توسط سفالگران مسلمان به لحاظ فن‌آوری تولید پدیده‌ای متمایز در تاریخ این هنر و فن است. در میان مناطقی که آثار شاخصی با این شیوه تزئین تولید کرده‌اند کشورهای مصر، عراق و ایران سرآمد هستند. به دلیل وجود موارد متعدد قابل استناد در هر کدام از این کشورها آراء متفاوتی در خصوص مبدأ ابداع لعاب

* مقاله فوق برگرفته از تزی با نام «سهم کاشان در تاریخ سفال و سرامیک جهان اسلام» به راهنمایی دکتر یعقوب آژند در دانشکده هنرهای زیبا است.

** دانشجوی دکتری پژوهش هنر پردیس هنرهای زیبا

دو قرن پیشینه تولید لعاب زرین‌فام در ایران جابه‌جا شده و نظرات کسانی چون واتسون مردود می‌شود.

9-Piter Morgan

۱۰- Frit ware. این واژه اشاره به بدنه‌هایی می‌نماید که ترکیبی از کوارتز و خاک‌رس سفید رنگ است که البته انتساب به کارگیری آن در حوزه سرامیک اسلامی به کشوری خاص خود مسئله‌ای مانند لعاب زرین‌فام دارد. در ترجمه‌ها معادل این واژه کلمات «بدنه سنگی»، «بدنه شیشه‌ای» و «بدل چینی» نیز به کار می‌رود. در فرهنگ سنتی سفالگری ایران واژه «عتقیقه‌ساز» نیز اشاره به سفالگری دارد که به جای گل‌رس از این گل استفاده می‌نماید. ۱۱- در این باره رجوع کنید به سیری در هنر ایران، آرتور آپهام پوپ جلد چهارم ص ۱۷۳۶

12 - Venetia porter

۱۳- در این خصوص کافی است به اکثر منابع جغرافی‌دانان اسلامی رجوع شود.

۱۴- رجوع کنید به کتاب واتسون (سفال زرین فام ایرانی) ص ۴۷
۱۵- Maurice sven Dimand, باستان‌شناس اتریشی که کتاب راهنمای صنایع اسلامی او جزو منابع مطالعات هنر اسلامی است.

◆ فهرست منابع

فارسی

- ۱- الیور واتسون، *سفال زرین‌فام ایرانی*، ترجمه: شکوه ذاکری، تهران، سروش، ۱۳۸۲
- ۲- ارنست جی‌گروبه، *سفال اسلامی*، ترجمه: فرنز حائری، تهران، کارنگ ۱۳۸۴
- ۳- *سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی*، تصحیح و تحشیه محمود غنی‌زاده، اساطیر ۱۳۸۴
- ۴- هلن علی‌اکبرزاده کرد مهینی، *شیشه مجموعه بازرگان*، موزه ملی ایران ۱۳۷۳
- ۵- محمدیوسف کیانی، *سفال ایرانی*، بررسی سفالینه‌های ایرانی مجموعه نخست وزیری، ۱۳۵۷
- ۶- محمدیوسف کیانی، فاطمه کریمی، *هنر سفالگری دوره اسلامی ایران*، مرکز باستان‌شناسی ۱۳۶۴
- ۷- موریس اسون دیمانند، *راهنمای صنایع اسلامی*، ترجمه: عبدالله فریار، علمی فرهنگی چاپ سوم ۱۳۸۳

انگلیسی

1. porter, Venetia, *Islamic Tiles*, British museum 2005.
2. W.Allan.James, *Islamic ceramics*, Ashmolean musenm 1991
3. Fehervari.Geza, *Ceramics of the Islamic world in the Tareq Rajab Museum*, I.B Tauris, London.New york2000.
4. Wilson.Eva, *Islamic designs*, British museum1998.

4-Richard Ettinghausen

5-Ernest J Grube

6-Oliver Watson

۷- بدیهی است یکی از نخستین اقدامات در بررسی یک نظریه شناخت و آشنایی اولیه با صاحب آن نظریه است. بر این اساس، نگاهی اجمالی به پژوهش‌های مکتوب و منتشر شده در حوزه سفال و سرامیک اسلامی نشان می‌دهد که تعداد افرادی که به صورت تخصصی در این حوزه به مطالعه پرداخته‌اند بسیار اندک هستند. از این رو اهمیت کسانی که در گستره مطالعات مربوط به سفال و سرامیک اسلامی بر روی منطقه خاصی تمرکز دارند دوچندان می‌نماید. الیور واتسون یکی از همین پژوهشگران است که به دلیل مطالعه تخصصی بر روی سفال زرین‌فام ایرانی اهمیت می‌یابد. وی در مقطع دکتری در ۱۹۷۷ از مدرسه مطالعات افریقایی و شرقی دانشگاه لندن از پایان نامه خود به راهنمایی گزا فهوری دفاع کرد و بخشی از آن رساله را با عنوان Persian luster ware سال ۱۹۸۵ در انتشارات Faber&Faber در ۲۲۴ صفحه منتشر کرد. این کتاب سال ۱۳۸۲ توسط انتشارات سروش و با ترجمه خانم شکوه ذاکری به فارسی منتشر شد و از این طریق در فهرست منابع پژوهشگران ایرانی بیشتر به کار برده شد. الیور واتسون همچنین کتاب مهم دیگری در حوزه سرامیک اسلامی با نام Ceramics from Islamic Lands دارد که به مجموعه آثار کلکسیون آل صبا در موزه ملی کویت می‌پردازد. این کتاب توسط انتشارات Thames & Hudson در ۵۱۲ صفحه به چاپ رسیده است. از واتسون کتاب دیگری نیز با نام studio pottery توسط انتشارات phaidon منتشر شده است.

وی مدت‌ها مسئول بخش سرامیک موزه ویکتوریا و آلبرت لندن بود و هم‌اکنون (در زمان نگارش این مقاله) رئیس موزه هنر اسلامی در قطر است. در این خصوص رجوع کنید به watson-
<http://heritage-key.com/oliver>

۸- برای مثال خانم لیلیا ریچی در کتاب «سفال ایران از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر» در مبحث «لعاب زرین فام یا طلائی» اشاره می‌کند که تعدادی ظروف و تکه سفال‌های زرین‌فام در شوش به دست آمده است که کهنترین قطعات شناخته شده و متعلق به اوایل قرن سوم ه.ق است و دو تصویر سیاه و سفید خطی نیز از آن ارایه کرده‌اند. اما متأسفانه این مسئله مهم بدون ذکر منابع و سندیت آن رها شده و در صفحه بعد به نقل از آرتور لین مبحث را با کهنترین سفال تاریخ‌دار یعنی گلدان موزه بریتانیا در لندن به تاریخ ۵۷۵ که در این مقاله نیز معرفی شده است ادامه می‌دهد و به راحتی از اهمیت گفته‌های خود مبنی بر قدمت زرین فام‌های شوش چشم‌پوشی می‌کند. این در حالی است که در صورت اثبات متقدم بدون این قطعات حدود

تصویر ۲: همان ص ۲۱.
تصویر ۳: همان ص ۲۳.
تصویر ۴: همان ص ۲۴.
تصویر ۵: همان ص ۸۸
تصویر ۶: از کتاب سفال اسلامی، ارنست، ج. گروبه، ترجمه فرناز
حائری، کارنگ ۱۳۸۴. ص ۲۲۲.
تصویر ۷: سیری در هنر ایران، آرتور اپهام پوپ و فیلیس اکرم، جلد
چهارم، علمی فرهنگی ۱۳۸۷ ص ۱۸۹۲.
تصویر ۸: از کتاب سفال اسلامی، ارنست جی گروبه، ص ۱۳۴.

عربی

۱- ابوریحان محمد بن احمد البیرونی، الجواهر فی الجواهر،
تحقیق: یوسف الهادی، علمی و فرهنگی ۱۳۷۴.
۲- الدكتور زکی محمد حسن، الفنون الایرانیة فی العصر
الاسلامی، بیروت، دارالرائد العربی ۱۹۸۱.

◆ منابع تصاویر

تصویر ۱: از کتاب سفال زرین فام ایرانی، الیور واتسون، ترجمه: شکوه
ذاکری ص ۲۰.

The effective factors on the forms of caved ceramic sculpture in prehistoric Iran

Amin Jaamtir

M.A. in research in art

Dr. Ali Asghar Shirazi

Assistant Professor, Shahed University

This research studies on the effective factors in the form of caved ceramic statues in the prehistoric periods of Iran. The prehistoric period in Iran begins by food collecting step and endures till the historic period. The oldest works in this period are goddesses of beauty and fertility. In following periods having pottery industries developed new sculptural works appeared which possessed more visual qualities than the preceding works and looked like pots. Since these kinds of statues were found in graves, some believes that they were to be ritual pots and attributes them to Totem believers. Having noticed a brief introduction about prehistoric period in Iran, this research has considered the evolution of pottery and categorized the sculptural works of potteries. Visual characteristics of mentioned potteries are consequently discussed. Finally some of these works have been analyzed. These works of art are largely various in form. This variety include many factors such as methods production, function decorative, the effect of beliefs, and pros and cons of consuming material.

Keywords: Ceramic statues, Pottery, Prehistoric Iran

An evaluation of Oliver Watson's view about Egypt as the origin of luster glaze

Abbas Akbari

Candidate of Ph.D research in art, Faculty of Fine Arts, University of Tehran

In the last few decades, there have been different views about the origin of luster glaze. Egypt, Iran and Iraq are suggested as the home of luster glaze. Experts have tried to provide enough evidence to support their views. Oliver Watson as an expert in the field has suggested Egypt as the origin of luster glaze. He provides evidence by comparing Iranian pottery's motifs with Egyptian counterparts. He argues that there are several similarities between these motifs across the two countries and that Iranian potters have been under the influence of Egyptian potters. As Watson's work has been frequently referred to by other experts, in this article his view is reviewed and evaluated in the light of different pieces of evidence.

Keywords: Oliver Watson, Luster glaze, Iran, Egypt